

A budai Várnegyed műemléki kutatása és helyreállítása 1945–1960*

FERKAI András

Moholy-Nagy Művészeti Egyetem, 1121 Budapest, Zugligeti út 9–25.
E-mail: andras.ferkai@gmail.com

EREDETI KÖZLEMÉNY

Beérkezett: 2022. július 12. • Elfogadva: 2022. július 13.

Online First megjelenése: 2022. augusztus 30.

© 2022 Akadémiai Kiadó, Budapest

ÖSSZEFOGLALÓ

Budapest 1944–1945-ös ostroma súlyos károkat okozott a budai Várnegyed épületállományában. Paradox módon éppen ez a pusztítás járult hozzá, hogy a negyed legtöbb épületében sikerült feltárni a középkor addig ismeretlen – gyakran jelentős – maradványait. A tanulmány fő célja bemutatni, hogy a műemlékes építések milyen lehetőségeket láttak a sérült épületek helyreállítására, a korábbi állapot rekonstrukciójára, vagy az arra érdemes részletek bemutatására. Bemutatja e munka gyakran változó intézményes kereteit, legjobb szakembereit, és azokat az elveket, melyekben mindannyian egyetértettek az 1949-es törvényerejű rendelet alapján műemléki területként kezelt Várnegyedben. Ezeket rögzítette az első rendezési terv (1948–1949), melynek irányelvei (legfőbb érték a középkori-barokk polgárváros karaktere, léptéke és utcaképei) a legutóbbi időkig közmegegyezésnek örvendtek. A késő 19. század túlzott magasságú épületeinek felső szintjeit visszabontották, túl hangsúlyos architektúráját lecsendesítették. Az 1954-es részletes rendezési terv már a negyedben lakók igényeire is tekintettel volt, ám az üres telkek beépítését elég sematikus szabályozta. 1948 és 1960 között számos műemlék helyreállítás elkészült, a foghíjak beépítése viszont csak 1957-től vette igazán kezdetét. Az a néhány példa, ami korábban megvalósult, semleges architektúrával igyekezett igazodni a műemléki környezethez. E gyakorlatnak a fiatal építészgeneráció vetett véget azzal a meggyőződéssel, hogy – ha minden kor a saját stílusában épített a vár területén – akkor a modern építészetnek is ezt kell tennie.

KULCSSZAVAK

budai polgárváros, műemlékvédelem, műemléki helyreállítás, rendezési terv, középkori részletek feltárása és bemutatása; FŐTI, KÖZTI, VÁTERV

* Az MTA Építészeti Tudományos Bizottsága és az MTA Építészettörténeti, Építészetelméleti és Műemléki Állandó Bizottsága által a *Budapest 100* programmal együttműködve szervezett, „Város, lakókörnyezet, karakter. Fejezetek a budai várnegyed történetéből” c. konferencián, Budapesten 2022. május 12-én elhangzott előadás szerkesztett és bővített változata.

A főváros 1944–1945-ös ostroma hasonló léptékű pusztulást okozott a budai Várnegyedben, mint a török uralom alóli felszabadítás 1686-ban (1. ábra). A negyed 217 házából 42 teljesen elpusztult, 62 komoly sérülést szenvedett, és csak egy maradt sértetlen.¹ A romok eltakarítása, a károk felmérése és a legszükségesebb állagmegóvás csaknem egy évet vett igénybe. Az Úri utcában iparvasutat építettek ki és csillékkal szállították a roncokat és a sítet a Vérmezőre, ahol azt a korábbi katonai gyakorlótér feltöltésére használták. A romba dőlt Eszterházy-palota helyén, a Tárnok utcában raktárt hoztak létre az értékes faragott kövek, még felhasználható építőanyagok, vasalatok, kapuk, ablakok és rácsok tárolására.

Az értelmetlen pusztításnak egyetlen haszna volt: a lehulló vakolat alól, a romok közül előbújtak a vári házak ismeretlen középkori részletei. Kora és késő gót nyíláskeretek, konzolok, árkádok, boltozatok és ülőfülkék, olykor homlokzati díszítőelemek, gyakran még eredeti vakolat- és festésnyomok is napvilágra kerültek. Miközben a legfontosabb feladat 1945 tavaszától a romok eltakarítása, a tetők helyreállítása, a lakóházak lakhatóvá tétele volt, azonnal felmerült az értékvédelem szempontja is. 1945 októberében indult meg az építészeti értékek módszeres feltárása, a Fővárosi Közmunkák Tanácsának (FKT) mérnökei, a Fővárosi Múzeum régészei és művészettörténészei, a Műemlékek Országos Bizottságának szakértői mentették, ami menthető volt. A romeltakarítással párhuzamosan járták a Várnegyed utcáit és házait, falkutatást végeztek, rajzoltak és fényképeztek, faragványokat mentettek ki a síthalmokból. Annyi középkori részletet találtak, hogy bizonyossá vált, szinte mindegyik vári ház őrzi a török előtti idők falait, sőt, gyakran több szint magasan helyiségeit, térrendszerét is. Munkájuk eredményeképpen a háború előtt ismert gótikus házak száma (12) 1949-re már 180-ra nőtt. A feltárások alapján sok esetben meg lehetett írni az egykori polgárházak és paloták építéstörténetét és el lehetett készíteni elvi

1. ábra. Az ostrom pusztítása a Szentháromság utcában, 1945.
(Forrás: Fortepan 96173. Adományozó: Buzinkay Géza)

¹ Gerő 1951. 54.

rekonstrukciójukat. Jogosan írhatta tehát a hazai műemlékvédelem egyik szakértője: „E leletek a középkori gótikus építészet nagyszabású emlékeihez képest egyenként harmadrendű alkotások csupán, de tömeges elő fordulásuk folytán a középkori magyar várostelepülésre oly éles fényt vetnek, hogy így »csokorba kötve« településtörténeti értékük egyenesen felbecsülhetetlen.”²

A feltárásokat a Fővárosi Múzeum Középkori Múzeumának igazgatója, Gerevich László régész és művészettörténész irányította. Az FKT vári megbízottja Meczner Lajos építész volt – aki maga is a Várnegyedben, a Móra Ferenc utca 2/a számú házban lakott –, ő intézte az épületek állagmegóvását, a feltárt középkori részletek védelmét, a tetők újjáépítését, sőt, az első műemléki helyreállításokat is maga tervezte. Az intézményi keretek 1948–1949 során változtak meg jelentősen. Megszüntették a Közmunkatanácsot és a MOB-ot (1957-ig a műemlékvédelemnek nem volt önálló irányító szervezete), a Vár ügyeit pedig 1949-ben kivették a főváros hatásköréből. Létrehozták a szakértők fórumaként és engedélyező hatóságként működő Várbizottságot (később Várgondnokságot), illetve a munkákat megrendelő és lebonyolító Várnegyed Beruházási Vállalatot. A műemléki tervezési feladatokat a frissen alakult – és gyakran átalakuló – állami tervező irodák kapták. Míg a királyi palota és a Szent György téri épületek felújításával a MATI, majd a KÖZTI Janáky István vezette irodáját bízták meg, a Várnegyed házaival a FÓTI (Fővárosi Tervező Intézet) Tudományos és Műemléki Szakosztálya foglalkozott Csemegi József vezetésével. Az utóbbi osztályt 1951. január 1-től áthelyezték a KÖZTI II. irodájába, mely a Dísz tér 4–5. sz. épületben működött. Meczner Lajos és Borsos László műtermében olyan kiváló szakemberek dolgoztak, mint Csemegi, Horler Ferenc, Dragonits Tamás, Imrényi Szabó Imre; Czagány István és Várnai Dezső pedig tudományos kutatóként működött: építéstörténetet írtak, felmérési és elvi rekonstrukciós terveket készítették.³ A FÓTI és a KÖZTI műemlékes csoportjai nem csak terveztek, foglalkoztak a műemlékvédelem elméleti kérdéseivel is, s olykor az engedélyező hatósági szerepét is betöltötték.

Az Elnöki Tanács 1949. évi 13. sz. törvényerejű rendelete lehetőséget adott a budai Várnegyed bástyafalakkal körülvevett részének területi védelmére. Az említett építészek, régészek és művészettörténészek akkor már jó ideje dolgoztak a Várnegyed egész területére érvényes helyreállítási irányelvek megfogalmazásán. Egyetértettek abban, hogy a középkori és barokk polgárváros léptékét, karakterét kell alapul venni, ezért kétemeletesnél magasabb új épület nem építhető, s a meglévőök e határ fölé eső szintjeit vissza kell bontani. Hasonló módon, a túlzottan nagy és zavaró formavilágú – főleg 19. század végi – alkotásokat igyekeztek visszacsendesíteni. Ennek szép példája volt a Mátyás-templommal konkuráló egykori Pénzügyminisztérium Szentháromság téri frontjának átépítése (Rados Jenő, 1949).

RENDEZÉSI TERVEK

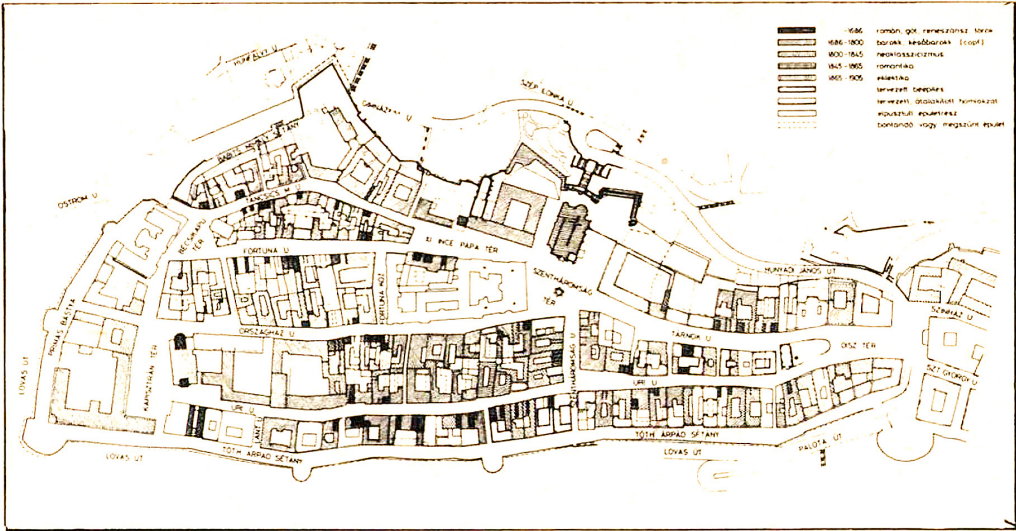
A budai Várnegyed rendezésére két terv készült ebben az időszakban. Az elsőt 1948–1949-ben a FÓTI Városépítési Osztályán készítették (2. ábra).⁴ Célja a várfalakkal övezett polgárváros olyan értékeinek megfogalmazása, melyek hosszú távon megőrzendők. Ezek nagy része a negyed to-

² Csemegi 1951. 77.

³ Ferkai 2015. 177–178.

⁴ Tervezők: Gerő László és Meczner Lajos, ellenőrizte Pogány Frigyes. Osztályvezető: Csemegi József (Borsosné 1973).

2. ábra. A budai Várnegyed rendezési terve, 1948–1949. (Forrás: *Műemlékvédelem* 33 [1989] 4. 283)

pográfiajával, városszerkezetével és beépítésmódjával kapcsolatos. Ilyen a városrész zártsága, mind az övező falakat, bástyákat és kapukat értve ezalatt, mind pedig az észak–déli, többször megtört utcák zárt térfalait. Megállapították, hogy a fontosabb terek hajdani zártsága erősen csökkent az idők során, és ezen változtatni kívántak. Rögzítették, hogy a várnegyed jellegéhez tartozik a beépítési vonal szabálytalansága, a házak párkányvonalának és gerincének mozgása, és ugyanígy a vakolt homlokzatok és cseréptetők kizárólagossága. Térképen jelölték az újonnan építendő házak paramétereit és a meglévő épületekhez tervezendő új homlokzatokat. Meghatározták az utca- és járdaburkolatokat, újraélesztették az utcák gázvilágítását, szabályozták az üzletek és reklámok megjelenését. Felvetették a túl sűrű beépítés lazítását udvari szárnyak bontásával, ám a fő cél kimondva-kimondatlanul esztétikai volt: megőrizni, visszaállítani a várnegyed történelmi hangulatát.

A vár lakónegyedének utcafépi vizsgálatát Preisich Gábor, Budapest főépítésze a FÖTI Tudományos és Műemléki szakosztályára bízta, de 1951-ben a feladat a szakosztállal együtt a KÖZTI-hez került.⁵ Ez a munka a Várnegyed részletes rendezési tervében hasznosult, melyre az Építésügyi Minisztérium adott megbízást. A tervet a Középülettervező Vállalat és a Városépítési Tervező Iroda (VÁTERV) közösen dolgozta ki Papp Imre főmérnök irányításával.⁶ Czagány István szerint „az 1949. évi terv után Magyarország elsőszámú műemlékileg védett területének teljes újjáépítési perspektíváját volt hivatva felrajzolni az első ötéves terv ideje alatt megváltozott körülmények alapján. E terv színvonalát műszaki feldolgozás és a várostörténeti rekonstrukció pontosságá szempontjából nézve azóta sem múlta felül senki hazánk területén”.⁷ E második rendezési

⁵ Czagány 1974. 21.

⁶ A VÁTERV részéről Kisléghy Nagy István, Papp Imre és Országó Béla, a KÖZTI részéről Janáky István, dr. Csemegi József és Mecner Lajos vettek benne részt. Utcaképeit Kovács Ödön, alaprajzi felméréseit Thurszky Béla, várostörténeti helyszínrajzait-térképeit Czagány István készítette.

⁷ Czagány 1974. 47.

3. ábra. A budai Várnegyed részletes rendezési terve az új épületek tetőkontúrájával, 1954.
(Forrás: magántulajdon)

terv már sokkal inkább a várnegyed 3-4 ezer lakosának érdekeit tartotta szem előtt. Telkenként jelezte, hol helyezendők el a kommunális szolgáltatások (óvoda, iskola, orvosi rendelő, üzlet, hivatal), valamint a szóba jöhető egyéb funkciók (iroda, kulturális és tudományos intézetek, üzemi épületek). Szállodát a Rákosi-korszakban érthető módon nem irányoztak elő. Sajnos a terv ésszerű javaslatai közül jó néhányat – mint például az Uri utca 40. mögé, a Tóth Árpád sétány foghíjtelkére tervezett óvodát – nem valósítottak meg. A foghíjtelkekre többnyire csak az új épület tömegét, homlokzati tagolását adták meg (3. ábra). Az utcaképhe berajzolt magas tetős házak, a maguk sematikus, illeszkedő homlokzatukkal hasonlítanak azokra a „Nikotex” házakra, melyekről később lesz szó. A terv véglegesítésére 1954-ben került sor, elfogadása és a teljes anyag nyomtatása 1956-ig elhúzódott. 1956 után viszont ez az anyag már kevésbé tűnt használhatónak.⁸

PÉLDÁK A MŰEMLÉKEK HELYREÁLLÍTÁSÁRA A VÁRNEGYEDBEN

Az 1945 utáni másfél évtizedben – jórészt a budai Várnegyedben – alakult ki annak gyakorlata, hogy hogyan lehet a barokk vagy későbbi stílusokban átépített polgárházakon bemutatni a középkor feltárt maradványait. Nem annyira kikristályosodott elvek és módszerek vezették a tervezők kezét, inkább folytonos próbálkozásról volt szó. Állandó vita folyt a művészettörténészek, műemlékes szakemberek és építészek között, de minden esetben csak egyedi döntést lehetett hozni a konkrét adottságoknak megfelelően. Vannak sikeres, időtálló helyreállítások és vannak kevésbé szerencsések, sőt, olyanok is, melyeket saját koruk is kudarcnak minősített. E fejezet példái segíthetnek abban, hogy jobban megértsük az ötvenes évek várbeli műemlékes munkáit, a tervezők küzdelmét a történelem egymásra rakódó rétegeinek hiteles bemutatására.

⁸ Dragonits 2014. 22–27.

Viszonylag egyszerű eset az Űri utca 9. számú ház korai helyreállítása (Meczner Lajos, 1947–1948). A középkori pincén és falak felhasználásával épített barokk polgárház viszonylag épen megmaradt, s csak a földszintjén kellett helyreállítani a barokk nyílásrendet. Dilemmák inkább ott támadtak, ahol egy bizonyos stílusban (barokk, klasszicista vagy eklektikus) komponált homlokzat alól jöttek elő jelentősebb középkori részletek. Mi maradjon meg a homlokzatból, milyen arányban alakítsák vissza azt középkori állapotára? A Fortuna utca 10. helyreállításához készített tervsorozat (Csemegi József, Riedlmayer Gyula, FÓTI, 1950–1953) mutatja, hogy a lehetőségek skálája a szép copf homlokzatba illesztett néhány középkori elem (két ablak- és egy kapukeret, jobb oldalon pedig a kiugró emeletet tartó konzolos ívek) végététől a középkori homlokzat teljes rekonstrukciójáig húzódott (4. ábra).⁹ Az is jellemző erre a korszakra, hogy ezt a kérdést elnapolták, mert fontosabb volt lakhatóvá tenni az épületet. Ez a ház befejezetlenül, vakolat nélkül állt 1957-ig, végül a legszelídebb homlokzatváltozat valósult meg 1959-re (Borsos László, KÖZTI).

Czagány István kétfajta restaurátori magatartást különböztet meg: a tudományos-régészeti és az esztétizáló-romantikust.¹⁰ Az előbbi csoportba a feltárt leleteket tisztelő, a hitelességhez ragaszkodó építészeket sorolja, az utóbbiba a harmonikus összhatásra törekvő építőművészeket. Az utóbbi kategóriába tartozik, de azon belül is problémás az Országház utca 18. alatti középkori lakóház helyreállítása.¹¹ Az 1948-as feltárás (kutató: Várnai Dezső) a barokk homlokzaton 15. századi pálcatagos kő ablakkereteket és a zárterkély szintén késő gótikus konzoljait hozta napvilágra. A gondot az okozta, hogy a helyreállítást tervező Borsos László nem fogadta el Várnai falkutatásból levont feltételezését, nevezetesen hogy az emeleti ablakok kereszt osztású, kétosztatú ablakok voltak, és a homlokzat bal oldalán két háromosztatú ablakot rekonstruált (5. ábra). Márpedig a megmaradt töredékek ezt egyértelműen nem igazolták. A jobboldali kapu fölött látható szellőző ablak párját a homlokzat bal szélén eltüntette, ellenben az egyetlen hiteles raktárablakot két példányban megismételte, holott a bal szélén biztosan boltbejárat nyílt.¹² Borsos tehát elszakadt a falkutatás eredményeitől, a hitelesség helyett a funkcionális igények és az esztétikai megfontolások vezették a homlokzat helyreállításánál (6. ábra).

A szigorúan tudományos szemlélet érvényesült karakteresen az Űri utca 13. sz. épület helyreállításánál. Eredetileg az utcával párhuzamosan álló 14. század végi üzletház volt, déli végén sikátorral. Az épületet a 15. században az Anna utcai oldalon L alakban megtoldották. A század végén kármínpiros festést kapott, az ablakok körül festett keretekkel. Akkoriban boltozták át a sikátort és építettek bordás boltozatú helyiséget fölé. A török időkben és Buda felszabadítása során viszonylag érintetlen maradt, ám a 18. század második felében barokk stílusban építették át homlokzatait. Az 1944–1945-ös ostrom során a tető és a zárófödém elpusztult, az udvari szárnyak sérültek. Az utcai oldalon lehullott vakolat alól előbújtak a középkori részletek. Először a tetőt építették újjá, a helyreállítást az 1953–1954-ben végzett falkutatások eredménye alapján Hell Géza és Csemegi József tervezte meg. Megvalósítására azonban csak 1960–1962 között került sor Budai Aurél újabb tervei alapján és művezetésével.

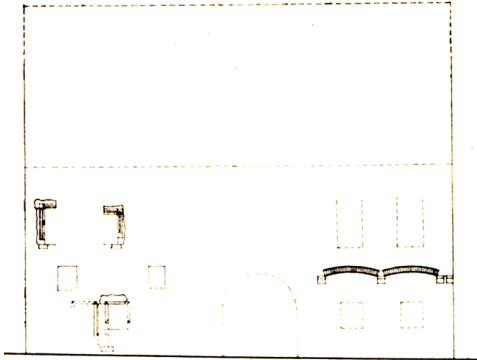
⁹ Csemegi 1951. 81–82.

¹⁰ Czagány 1966. 45–61.

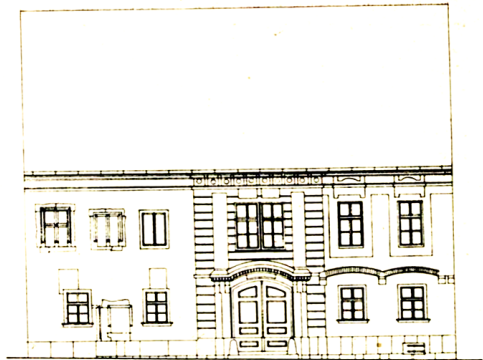
¹¹ Csemegi 1951. 78–80.

¹² Czagány 1966. 45–49.

Fortuna-u. 10. A homlokzaton feltárt maradványok

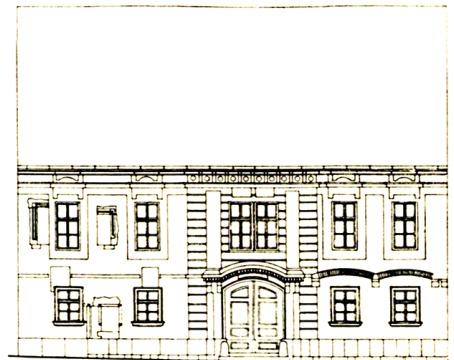

Homlokzat helyreállítási javaslat: a középkori lelethalmaznak bemutatása a copf homlokzat lehető fenntartásával. (Csemegi J. terve)

Улица Фортуна № 10. Раскрытые остатки Фасада
10 rue Fortuna. Res es découverts sur la façade

A középkori lelethalmaz bemutatása az emeleten feltárt két középkori ablak kiegészítésével és használatbavételével, a mögöttük lévő lakóter egységes belső térhatásának feloldozásával, a copf homlokzat lehető fenntartásával. (Csemegi J. terve)

Kísérlet a középkori lelethalmaz esetleges komplex-hatásának kiértékelése céljából. A copf homlokzat feladása a kapuzat kivételével, a középkori részek hangsúlyozása céljából. (Riedlmayer Gy. terve)

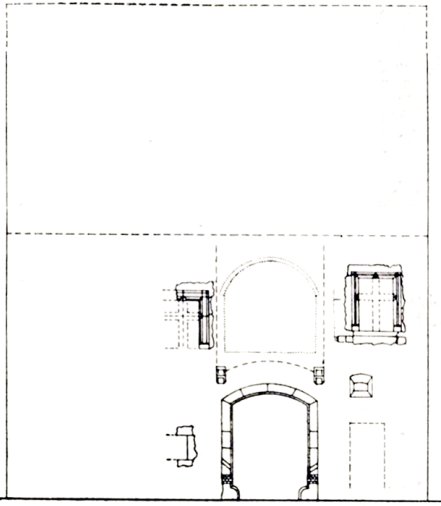
Kísérlet a középkori lelethalmaz esetleges komplex-hatásának kiértékelése céljából. A copf homlokzat bal felének feladása a középkori részek hangsúlyozása céljából. (Riedlmayer Gy. t rve)

Kísérletek a középkori lelethalmaz esetleges komplex-hatásának kiértékelése céljából. A copf homlokzat teljes feladása, a középkori részek hangsúlyozása céljából. (Riedlmayer Gy. terve)

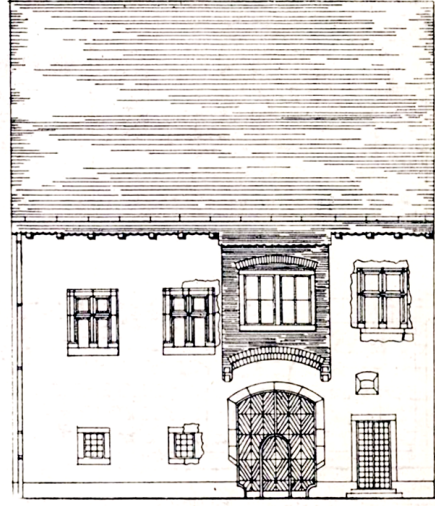

4. ábra. A Fortuna utca 10. helyreállítási alternatívái. (Forrás: Csemegi 1951. 82)

Országház-u. 18. A homlokzaton feltárt középkori maradványok
Улица Орсағхаз № 18. Раскрытие остатки Фасада
из средних веков
18 rue Országház Restes du moyen-âge découverts sur la façade

Kísérlet két db. kétosztatú kökeresztű ablakkiegészítéssel. (Borsos L. terve.)
Попытка дополнения двух двухсоставных каменных
оконных рам
Essais en vue de compléter deux fenêtres à deux sections et une croix en pierre

Kísérlet három db. kétosztatú kökeresztű ablakkiegészítéssel.

Попытка дополнения трех двухсоставных каменных
оконных рам
Essais en vue de compléter trois fenêtres à deux sections et une croix en pierre

Kísérlet két db. háromosztatú kökeresztű ablakkiegészítéssel

Попытка дополнения двух трехсоставных каменных
оконных рам
Essais en vue de compléter deux fenêtres à deux sections et une croix en pierre

5. ábra. Az Országház utca 18. helyreállítási alternatívái. (Forrás: Csemegi 1951. 79)

Czagány István alapos felmérési terve jó alapot adott a rekonstrukcióhoz (7. ábra). Elvi rekonstrukciója tisztán mutatja az utcával párhuzamos üzletház tömegét és zárt homlokzatát, a mellékutca felőli toldaléképület különválását. Az ő homlokzatai tiszta, rendezett képet mutatnak, a hajdani helyzet megértéséhez szükséges összes részlettel: a biztosan rekonstruálható késő gót ablakokkal és kapuval, üzletablakokkal, a síkator fölötti konzolok (egykori folyosó és zárt-

erkély) megmutatásával. A kváderes festés csak az eredeti ház homlokzatán jelenik meg, nem megy át az Anna utcai toldalékra, melytől jól látható eredeti sarokarmírozás választja el.¹³ Nem tett jót, hogy a kivitelezés eltért ettől. Megtartották a nagyobb barokk ablakok rendszerét, s a középkori nyíláskereteket, festésnyomokat ezek között, töredékesen mutatták be. Az igazi és vak nyílások, fülkék zavarossá tették a képet. Az eredeti és az esetlegesen abbahagyott új vakolatfelületek a csupaszon maradt kőkváderek mellett az elhanyagoltság érzetét keltették (8. ábra). Fontos részleteket nem helyeztek vissza, vagy levakoltak, oroszlánt tettek a harmadik sarokra is, ahol pedig semmi sem igazolta annak létét. Az épület mai homlokzata – bár az eredeti színekkel

8. ábra. Az Űri utca 13. részlete 1960-ban. (Forrás: Fortepan 96496. Adományozó: Kotnyek Antal)

kevés kapcsolatot tart – jelentősen homogenizálta a korábbi széteső képet (9. ábra). Csemegi József terve a tudományosságot képviselte az egymásra rakódó rétegek megmutatásával, ám a tények a megvalósítás során torzultak. A hitelesség is csorbát szenvedett, miközben a végeredmény korántsem lett esztétikus kompozíció. Olyan, mint az állatorvosi ló: egy sosemvolt ház, amely több korszakra utal, de érthetően egyiket sem mutatja meg. Hogy a didaktikus szándék önmagában nem érény, azt a következő példa mutatja meg, amelyben a tudományos és az esztétikai szemlélet szerencsésen fonódik össze.

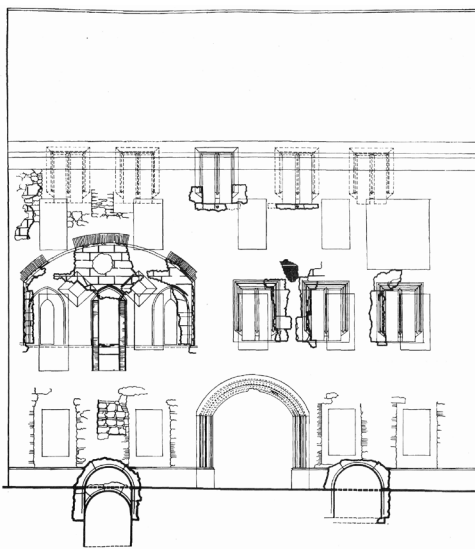
Az Űri utca 31. sz. ház romantikus homlokzata alól 1954-ben három szint magasságában szabadultak ki a 15. század közepi palota falai és részletei. A kutatók itt találtak először bizonyítékot arra, amit a korabeli ábrázolások és dokumentumok alapján régóta sejtettek, hogy a gótikus Buda polgárvárosában nem voltak ritkák a kétemeletes lakóházak. Így érthető, hogy a

¹³ Czagány 1971. 341–344.

9. ábra. Az Úri utca 13. számú épület ma. (Fotó: Ferkai András)

10. ábra. Az Úri utca 31. homlokzatán feltárt középkori elemek rajza. (Forrás: Czagány 1959. 380)

11. ábra. Az Úri utca 31. számú épület rekonstruált gótikus homlokzata 1965-ben. (Forrás: Fortepan 28784. Adományozó: Lechner Nonprofit Kft. – VÁTI)

romantikus homlokzatot feláldozták annak érdekében, hogy a két ütemben készült késő gót palotát hitelesen rekonstruálhassák. A falkutatást és a homlokzat elvi rekonstrukcióját Czagány István készítette (10. ábra).¹⁴ A nyílásokat és kőkereteket 1954–1956 között állították helyre, a homlokzat vakolatát és festését csak 1957–1959 között, Dragonits Tamás tervei alapján.¹⁵ A földszint és az első emelet nyílásait – a többszöri átalakítás ellenére – elég nagy pontossággal ki lehetett egészíteni a megmaradt részletek alapján. Az első emeleti nagyterem különleges kapcsolt ablakának az 1450 körüli állapotát rekonstruálták a romantikus erkély és ajtója eltávolítása után. Nehézséget egyedül a második emelet okozott, melynek földeme Buda 1686-os ostroma során komolyan megsérült, és mivel a párkánnyal együtt alacsonyabbra helyezték, az ottani ablakok és a falfelület eredeti magasságát nem lehetett megállapítani. Ezt a bizonytalanságot a gótikus ablakmellvédhez csatlakozó egyszerű, modern kőprofilokkal és a homlokzatot záró kortárs lemezpárkánnyal jelezték. Czagány István tanulmánya őszintén szól a helyreállítás dilemmáiról, és az itt-ott elkövetett apróbb hibákról. A homlokzat kétféle kváderes festése például sosem volt egymás mellett látható, hanem különböző időpontokban az egész homlokzaton. Ennek ellenére ez a rekonstrukció példaszerűnek tekinthető, és bizonyította, hogy a tudományos és esztétikai szempontok összeegyeztethetők (11. ábra).

12.a ábra. A Dics tér 14. homlokzata 1903-ban. (Forrás: FSzEK Budapest-gyűjtemény. Képezonosító: 10084.)

¹⁴ Czagány 1959. 380–387.

¹⁵ Dragonits 1957.

12.b ábra. A Díz tér 14. rekonstruált copf homlokzata 1980-ban.
(Forrás: Fortepan 210786. Adományozó: Jakab Antal)

A Várnegyed házainak 1945 előtti fényképei mutatják, hogy a 19. század végén és a 20. század első felében sok olyan átépítés történt, amely megbontotta az utcakép korábbi – dinamikus – egyensúlyát. Többnyire erősen tagolt historizáló, szecessziós vagy neobarokk homlokzatokról van szó, melyek kiemelkednek szerényebb megjelenésű szomszédjaik közül, mintegy elébük tolnak. Erre példa a Díz tér 14. számú lakóház. A kora barokk épület 1785-ben szép copf homlokzatot kapott, amit báró Gerliczy Ferenc országgyűlési képviselő alakított át 1903-ban Jablonszky Ferenc terve szerint (12.a ábra). A külső-belső átépítés eredménye fényűző palota lett, s a térre néző homlokzat gazdag és plasztikus reneszánsz-barokk architektúrája mozgalmasságával és felmagasított attikájával élesen elütött környezetétől. Az ostrom során a palota belseje súlyosan sérült, ám meglepő módon a főhomlokzat – üres kulisszaként – állva maradt. A helyreállítást csak 1957-ben kezdték meg Borsos László (KÖZTI) tervei alapján, a megmaradt falak és boltzatok felhasználásával. A Bátyásétány felől teljesen új szárny épült. A Díz téri homlokzat visszabontása nem volt kérdés, végül régi fényképek alapján állították vissza a 18. századi architektúrát. A copf tagozatok kissé leegyszerűsítve, de jó minőségben készültek el 1958-ra (12.b ábra).

A BUDAVÁRI FOGHÍJAK BEÉPÍTÉSE

1949-ben a háborús pusztítás és a visszabontások eredményeképpen mintegy negyven üres telek éktelenkedett a Várnegyed utcáin. Noha tömeges beépítésükre csak 1956 után került sor, néhány kisebb foghíjra már az ötvenes évek első felében új házat építettek. Az irányelveket ehhez az 1948–1949-es és 1954-es rendezési tervek szabták meg. Az akkor uralkodó szemléletet az egyik résztvevő utólag így jellemezte: „A legutóbbi műemléki álláspont az volt, hogy a régít utánzó »archaizáló« épületet építeni nem szabad, mert az hamisítás. A hamisítás pedig veszélybe dönti az eredetieket is. Ehelyett az egész együttest nem zavaró olyan új épületre van itt szükség, amely tömegében, tetőidomában, főpárkányvonalában, nyílásritmusában, felületképzésének anyagában, színében, a többihez igazodik, azokkal harmonizál és semleges architektúrájával nem kér túl hangos szót az egész együttesben, amelyben ily módon a többi, a régi műemlékek képeznek hangsúlyt.”¹⁶ Az 1950–1954 között megvalósult példákra a fiatal építészgeneráció a „Nikotex-ház” gúnynevet ragasztotta, a nikotintartalmától részben megfosztott dohányáru akkor jól ismert márkanevére utalva. Vagyis jellegtelennek, az architektúra ízétől-zamatától megfosztott alkotásoknak tartották ezeket a valóban szerény, háttérbe húzó lakóházakat.

E típus mintapéldája az Őri utca 6., melynek utcai szárnya súlyosan sérült az ostrom során. Az életveszélyes romok eltávolítása után csak a kapualj maradt meg, mindkét oldalán értékes gótikus ülőfülkékkel. Az egyemeletes palota, az 1912-ben gróf Széchenyi Emilné által átalakított homlokzatával erősen elütött környezetétől. Rendkívül rossz arányú homlokzat született,

13. ábra. Az Őri utca 6. számú új épület. (Forrás: Horler 1960. 208)

¹⁶ Gerő 1961. 19.

ahol a szimmetrikus emelet magasságával és „modern” hármás ablakaival agyonnyomta a középkori eredetű földszintet. Ennek helyreállítása szóba sem jöhetett. Új, semleges homlokzat készült tehát, Tillai Ernő tervei alapján (KÖZTI, 1955), amely korrigálta a földszint és az emelet arányát (13. ábra). Feljebb csúsztatta a földszinti ablakokat és az osztópárkányt, az emeletre hasonló arányú ablakokat helyezett el, a monotonía elkerülése érdekében megkettőzve a bal szélső nyílást. A kaput barokk állapotára alakította vissza, az új ablakokat pedig széles, lapos kőkerettel vette körül. Nem ismervén az eredeti ereszmagasságot, a régi párkány hiányával (pontosabban annak indításával) jelezte didaktikusan a bizonytalanságot. Kétségtelenül száraz homlokzat, de Hauszmann Alajos romantikus palotája mellett érthető a visszafogottsága.

A másik példa a Tárnok utca 12. számú ház, amely ma jól illeszkedik egyemeletes klasszicista és a másik oldalon mintaszerűen helyreállított középkori szomszédjához. Az ostrom alatt romba dőlt elődje egy kétemeletes, szokatlan módon klasszicizáló bérház (Hild József, 1851) volt. Kétségkívül érdekes mű, eltér a Hild-életműre jellemző típusoktól (14.a ábra). Az adott helytől azonban idegen volt: rusztikázott felülete, nagyobb emeletmagasságai és nagyméretű ablakai nem illettek a Várnegyedbe. Így került helyére egy újabb Nikotex-ház, melyet Nárai Szabó István tervezett 1956 előtt, és disszidálása után Dragonits Tamás fejezték be (14.b ábra). Megmaradt a négy ablaktengely és a kapu helye, elmaradt a második emelet és a homlokzat tagolása, kisebbek lettek az ablakok. Szinte nincs plasztika a homlokzaton, hiányzik a lábazat és a párkány profilozása. A nyílások kőkerete sima és szögletes. Ennek ellenére az utcaképben jól mutat, a középkori formájában és reneszánsz festésével helyreállított értékes műemlék épület mellett hangsúlyosabb homlokzat nem is lenne szerencsés.

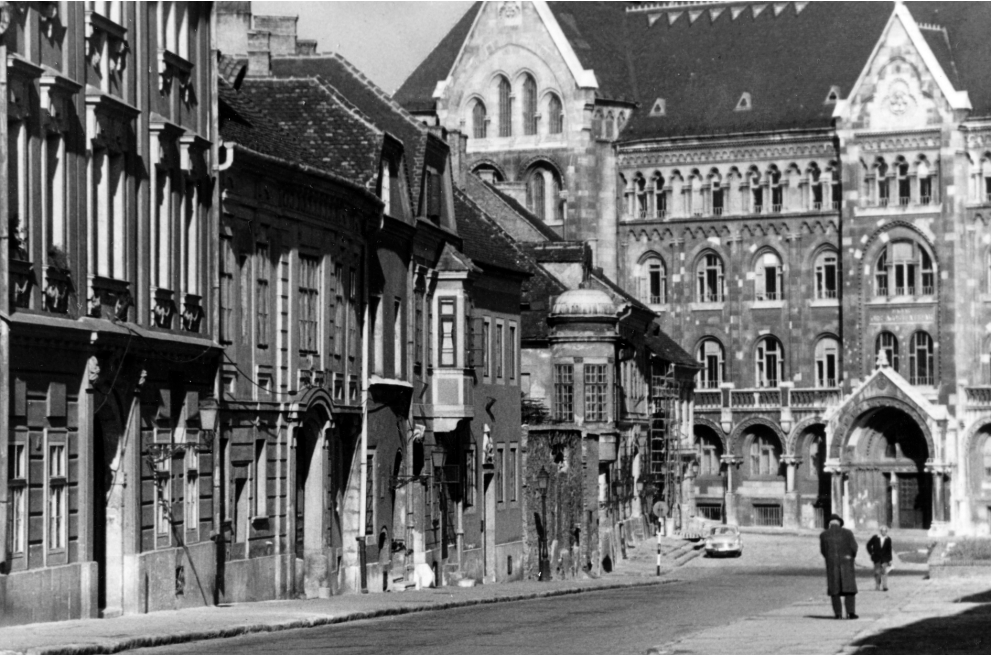
Kérdés, hogy nevezhető-e ezek az épületek szocreál stílusúaknak, hiszen a Rákosi-korszakban készültek, amikor az építészettől a modern elvekkkel való szembefordulást, az archaizálást várták el. A válasz egyértelműen nem, hiszen e homlokzatok nem stílusmások voltak, hanem egyszerű eszközökkel – lépték, ritmus, absztrahált tagozatok – idézték meg a történeti építészeti hangulatát. Sem a „szocialista tartalom”, sem a „nemzeti forma” nem nyilvánult meg bennük, a vári környezetben legfeljebb semleges formáikkal, ideológiai „némaságukkal” tűntek. Ugyan-

14.a ábra. A Tárnok utca 12. számú épület 1944 előtt.
(Forrás: FSZEK Budapest-gyűjtemény. Képezonosító: 30397.)

14.b ábra. A Tárnok utca 12. számú ház az utcaképben. (Forrás: Horler 1960. 209)

15.a ábra. A Fortuna utca 16. számú ház az utca és a Bécsi kapu tér házsorában 1967-ben.
(Forrás: Fortepan 199409. Adományozó: Antal Gábor)

akkor az 1954-es rendezési terv utcaképein látható, „ajánlott” homlokzatoknál – nagyobb ablakaikkal és sima vonalaikkal – kétségtelenül modernebbek voltak. Sőt, bennük rejlett a modern építészethez való visszakanyarodás lehetősége is. Ezt képviseli az a „Nikotex” ház, melynek megvalósítása az 1956 utáni évekre csúszott át.

A Fortuna utca 16. szám alatt egy kevésbé karakteres barokk-copf lakóház állt. Utcai frontja olyan komolyan megsérült, hogy a háború után le kellett bontani. Az új épület engedélyezési tervét Nárai Szabó István készítette 1955-ben, a kiviteli tervek készítője az ő külföldre távozása után Dragonits Tamás lett. A tervbírálattal alapján elhagyta a sűrű osztásokat az ablakokból, és felkérte Andrassy Kurta Jánost, hogy a bejárat fölé készítsen egy domborművet (Pásztorfiú, 1958). Talán a keskenyebb homlokzat és bizonyára az ablakok jó ritmusú, aszimmetrikus elrendezése miatt, no meg a mívés kő kapukeret és rács, s a föléje került relief miatt, ezt az épületet sokkal személyesebbnek, egyedibbnek érezzük, mint a Nikotex-stílus korábbi példáit. A Fortepan utcaképeken jól látszik, milyen finoman illeszkedik ez a ház a Fortuna utca és a Bécsi kapu tér házsorába (15.a ábra). A kőkeretek archaizáló jellegét jól ellensúlyozzák a modern fémablakok, melyek szinte már a szemközt néhány évvel később épült Fortuna utca 15. (Farkasdy Zoltán, 1957–1959) modernségét előlegezik (15.b ábra).

Egyébként Farkasdynak is lehetett szerepe abban, hogy a Fortuna utca 16. nem az eredeti terv alapján épült meg. 1957-ben szakvéleményt kértek tőle az erre és egy másik (Úri utca 27.) telekre készített tervről, melyben elég keményen fejtette ki véleményét a fotó alapján visszaépítendő másolatokról és historizáló kulisszákról. „A műemlékek valódi értékét mossa el, ha valóban in situ lévő értékes barokk és copf épületek közé – ma – azok architektúrájában megjelenő típus-épületeket emelünk. Így a műemlékek értékének védelmében helytelen ma épülő épületeket nem a

15.b ábra. A Fortuna utca 16. számú ház ma. (Fotó: Ferkai András)

ma építészetének felfogásában, szerkezetével és formanyelvével megépíteni. Egyetlen egy építészeti kor sem engedheti meg magának azt a fényűzést, hogy lemondjon a teremtő szándékról, és eklektikusan elmúlt korok formanyelvéből válogasson, miközben a kegyelet szelleme hatja át a valóban értékes műemlékek irányában. Ezzel nem csak az egyes objektumok nyújtanak nagy szegénységi bizonyítványt korunkról, hanem az egész Vár egységét is megbontva azt Európából és a történelemből is kirekesztjük, ha a ma épülő épületek ál-copf homlokzatok mögé bújnak.¹⁷ Szakvéleményét természetesen azzal fejezte be, hogy semmiképpen nem engedne felépíteni a Várban a korszerű építészet szellemének ellentmondó foghíjépületeket. Nem véletlen, hogy éppen Farkasdy és nemzedékének tagjai adtak mintát a következő években arra, hogyan lehet a modern építészet eszközeivel érzékenyen illeszkedni a budai Várnegyed műemléki környezetébe.

IRODALOMJEGYZÉK

- Borsosné 1973 Borsosné Kaiser Anna: A budai várnegyed helyreállításának első rendezési terve. *Műemlékvédelem* 17 (1973) 2. 65–69.
- Czagány 1959 Czagány István: A budavári Űri utca 31. sz. gótikus palota tudományos vizsgálata és rekonstrukciós helyreállítása. *Budapest Régiségei* 19 (1959) 373–402.
- Czagány 1966 Czagány István: Műemlékhelyreállításunk elveinek alakulása a budai várnegyedi építkezésekben. *Magyar Műemlékvédelem 1961–1962*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1966. 37–66.

¹⁷ Ferkai 2014. 125–126.

- Czagány 1971 Czagány István: Egy budavári, középkori épülettömb története. I. Az I. ker. Űri utca 13., Tárnok utca 14. és Tárnok utca 16. sz. épületeken végzett műemléki kutatások, tudományos rekonstrukciók és építészeti helyreállítások eredményei. *Budapest Régiségei* 22 (1971) 329–350.
- Czagány 1974 Czagány István: *A Középpülettervező Vállalat 25 éve az országépítés szolgálatában*. KÖZTI, Budapest 1972–1974.
- Csemegi 1951 Csemegi József: A műemlékvédelem időszerű elméleti kérdései. *Építés – Építészet* 3 (1951) 1–2. 73–84.
- Dragonits 1957 Dragonits Tamás: Kétemeletes gótikus lakóház a Várban. *Műemlékvédelem* 1 (1957) 1–2. 20–25.
- Dragonits 2014 Dragonits Tamás: *Szemtanúság...* Magánkiadás. Budapest 2014.
- Ferkai 2014 Ferkai András: *Farkasdy Zoltán építészete*. HAP Tervezőiroda Kft., Budapest 2014.
- Ferkai 2015 Ferkai András: A budai Várnegyed helyreállítása. In: *KÖZTI 66 – Egy tervezőiroda története I. 1949–1991*. Szerk.: Ferkai András. Vince Kiadó, Budapest 2015. 177–193.
- Gerő 1951 Gerő László: *A Budai Vár helyreállítása*. Közoktatásügyi Kiadóvállalat, Budapest 1951.
- Gerő 1961 Gerő László: Történelmi városok épületegyütteseinek és megújításuknak problémái. *Műemlékvédelem* 5 (1961) 1. 16–29.
- Horler 1960 Horler Miklós: Új épületek műemléki környezetben. *Műemlékvédelem* 4 (1960) 4. 206–220.
- Sedlmayr 1989 Sedlmayr Jánosné: Új beépítések a budai vár részletes rendezési tervében. *Műemlékvédelem* 33 (1989) 4. 283–293.

Reconstruction of the Buda Castle District 1945–1960

SUMMARY

The siege of Budapest in 1944–1945 caused serious damage to the building stock of the Buda Castle District. Paradoxically, it was precisely this destruction that contributed to the discovery of previously unknown – often significant – remains of the Middle Ages in most of the buildings in the quarter. The main goal of this study is to show what possibilities the architects saw for the renovation of damaged buildings, for the reconstruction of their previous state, or for the display of valuable details. It presents the often changing institutional framework of this work, the best professionals and the principles on which they all agreed in the case of the Castle District, which was regarded as a protected area on the basis of the 1949 legal decree. These were recorded in the first development plan (1948–1949), whose guidelines (the main value being the character, scale and traditional streetscapes of the medieval-baroque town) gained general acceptance until recently. The upper floors of the excessively tall buildings of the late 19th century were demolished, and their over-emphasized architecture was toned down. The detailed development plan of 1954 already took into account the needs of the residents, but it regulated the necessary infill houses quite schematically. Between 1948 and 1960, a number of monument restorations were completed, but the infill housing only really began in 1957. The few examples that were realized earlier tried to adapt to the historic environment with neutral forms. The young generation of architects called them 'Nikotex houses' (referring to a cigarette trademark with reduced nicotine content), and believed that if every age built in its own style then modern architecture should do the same.

KEYWORDS

hill town of Buda, preservation of historic monuments, restauration, regulation plan, conservation and presentation of medieval details, state architectural offices FÖTI, KÖZTI and VÁTERV

